
Аграрна історія в іменах

Agrarian history in names

УДК 929:329.14(477)»19»Вовчинський

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-142-2025-34-Dobrovolskyi-Fedkov>

Anatolii Dobrovolskyi

Master's of Historical Sciences, Kamianets-Podilskyi I. Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4938-7800>

e-mail: a_dobrovolskyi@ukr.net

Oleksandr Fedkov

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor, Head at Department of the Archival, Special Historical and Law Disciplines, Kamianets-Podilskyi I. Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4835-9445>

e-mail: san.fedkov@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Dobrovolskyi, A. & Fedkov, O. (2025). Ukrainian social-democrat M. Vovchynskyi: from peasant coat to parliamentary faction. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 34, 106–109. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Dobrovolskyi-Fedkov>

UKRAINIAN SOCIAL-DEMOCRAT M. VOVCHYNSKYI: FROM PEASANT COAT TO PARLIAMENTARY FACTION

Abstract. The purpose of this article is to trace the results of political parties' propaganda on the content and demonstration of the social and political activity of the peasantry through the prism of the biography of the Ukrainian peasant and social democrat Moisei Vovchynskyi.

The scientific novelty lies in the fact that for the first time in historical science the pages of the biography of a little known in national historiography peasant origin figure, M. Vovchynskyi, the only representative of the Ukrainian Social Democratic Labour Party (USDLP) in the State Dumas of the Romanov Empire, have been reproduced.

Conclusions. Moisei Vovchynskyi was an ordinary farmer who, under the influence of the agitation of political organisations, became a Ukrainian social democrat, a conscious fighter for the social and national liberation of the Ukrainian people. It has been proven that, being a representative of the peasantry and proclaiming his commitment to social democratic ideas, M. Vovchynskyi and his fellow villagers from Spychentsi village, Skvyra district, were still characterised by archaic features, in particular, the desire to carry out "black redistribution". The peak of Moisei's activity occurred during the First Russian Revolution, when he was elected to the Second State Duma from the peasantry of the Kyiv province. Despite his passivity in lawmaking, M. Vovchynskyi proved himself to be a persistent revolutionary activist outside the Duma. His political career was interrupted by repressions of the tsarist government, including exile to Siberia. The biography of the activist is a vivid example of social democratic propaganda influence on the social activation of the peasantry in the early XXth century.

Key words: Moisei Vovchynskyi, peasant, Ukrainian social democrat, State Duma, deputy.

Анатолій Добровольський

магістр історії, Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4938-7800>

e-mail: a_dobrovolskyi@ukr.net

Олександр Федьков

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін, Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4835-9445>

e-mail: san.fedkov@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Добровольський А., Федьков О. Український соціал-демократ Мойсей Вовчинський: із селянської свитки в депутатський фрак. *Український селянин*. 2025. Вип. 34. С. 106–119. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Dobrovolskyi-Fedkov>

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТ МОЙСЕЙ ВОВЧИНСЬКИЙ: ІЗ СЕЛЯНСЬКОЇ СВИТКИ В ДЕПУТАТСЬКИЙ ФРАК

Анотація. *Мета* цієї статті полягає у тому, щоб крізь призму біографії українського селянина Мойсея Вовчинського прослідкувати результати пропаганди політичних партій на зміст і прояви суспільно-політичної активності селянської верстви.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в історичній науці відтворено сторінки біографії, маловідомої у вітчизняному дискурсі постаті селянського походження — М. Вовчинського, єдиного представника УСДРП у Державних думах імперії Романових.

Висновки. Мойсей Микитович — пересічний землероб, котрий під впливом агітації політичних організацій став свідомим борцем за національне та соціальне визволення українського народу. Пік його активності припав на період Першої російської революції, час коли Мойсея обрали депутатом II Державної думи від Української соціал-демократичної робітничої партії. Попри пасивність у законотворчій діяльності, М. Вовчинський проявив себе як завзятий позадумський революційний діяч. Його політичну кар'єру перервали репресії царського уряду. Біографія Мойсея — показовий приклад впливу соціал-демократичної пропаганди на соціальну активізацію селянства на початку XX ст.

Ключові слова: М. Вовчинський, селянин, український соціал-демократ, Державна дума, депутат.

Постановка проблеми

Друга половина XIX ст. у Російській імперії пройшла під знаменами докорінної перебудови суспільного устрою держави в контексті прийнятного для владного істеблішменту модернізаційного курсу. Втілювані абсолютистським режимом реформи, залишили відбиток на усіх аспектах (політичному, соціальному, економічному тощо) життєдіяльності мешканців українських губерній. Війською із правил не стала і найбільш численна та лояльна до імператорського престолу соціальна верства — селянство. З одного боку, відбувалося поступове втягнення гречкосіїв у ринкові відносини, формувалися ази громадянського суспільства, а з іншого — реформаторство призвело до неочікуваних наслідків у політичному полі країни. Зародилися політичні гуртки/партії різноманітних ідейно-теоретичних напрямів, які пропонували альтернативні моделі перебудови імперії. Згодом партійці проникли в село, а їх відносно тривала і систематична пропагандистська діяльність серед землеробів призводила до виокремлення з-поміж загальної маси селян, якій були притаманні риси традиційного укладу життя і патріархальна система цінностей, нової соціально-політичної групи, «свідомих селян». По мірі своєї ерудиції ці партійні неофіти опановували програмні документи та брали активну участь в діяльності як місцевих, так і регіональних осередків партій. До когорти таких діячів належав й герой нашої публікації — Мойсей Микитович Вовчинський, пересічний хлібороб с. Спиченці, який під впливом соціал-демократичної агітації став свідомим борцем за визволення українського народу з-під гніту царату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В українській історіографії відсутні ґрунтовні біографічні студії, які б всебічно висвітлювали життя та діяльність М. Вовчинського, зокрема його участь у роботі законотворчого органу другого скликання. Життєпис персони у сучасній науковій літературі представлений вкрай фрагментарно, здебільшого крізь призму партійної належності та функціонування Державної думи. Дослідник В. Милько беззастережно зараховує Мойсея до лав Української соціал-демократичної спілки (УСДС, Спілки)¹. Опісля зазначає, що він у стінах Таврійського палацу просував ідею утворення української марксистської фракції, але не знайшов прихильників серед своїх колег². Навіщо депутату від інтернаціональної Спілки — частини РСДРП створювати окрему національну соціал-демократичну групу? Питання риторичне.

У монографії О. Федькова, присвяченій історії УСДС, він згадується у контексті існування виборчого комітету, що координував передвиборчу роботу до Державної думи³. Водночас науковець ідентифікує М. Вовчинського як українського соціал-демократа⁴. В. Головченко та А. Павко побіжно згадують про єдиного депутата від УСДРП, який пройшов у парламент. Очевидно, маючи на увазі саме постать Мойсея⁵. Завдяки аналізу стенографічних звітів, О. Коннику вдалося дати об'єктивну оцінку загальної активності народного обранця на засіданнях Думи⁶.

Антиурядова діяльність політичних партій в Російській імперії була поза законом. Кримінальну відповідальність за наміри посягнути на чинний державний лад, регулювало «Кримінальне уложення» 1903 р.⁷ Відповідно, нелегальна революційна праця Мойсея підпадала під главу III («Про бунти проти Верховної Влади») цього документу. Важливими для окреслення ступеня залученості М. Вовчинського до роботи Державної думи виявилися стенографічні звіти засідань парламенту⁸. Завдяки використанню документів правоохоронних органів влади вдалося у хронологічному розрізі прослідкувати еволюцію світогляду «німої більшості» с. Спиченців під впливом політичної пропаганди⁹. Для тлумачення видозмін у свідомості гречкосіїв застосовувалися наукові студії з історії ментальностей українського селянства¹⁰.

Не минули увагою постать М. Вовчинського й укладачі фундаментальних довідкових видань¹¹. Проте енциклопедичні статті переповнені фактологічними хибами й неточностями.

Проведений аналіз наукової історичної літератури засвідчує, що персону М. Вовчинського описана вкрай побіжно і потребує ґрунтовного вивчення. Залучена джерельна база достатньо репрезентативна для висвітлення основних віх життя «свідомого селянина».

1 Милько В. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 82.

2 Там само. С. 82.

3 Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейнополітичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. І. Огієнка, 2017. С. 362.

4 Там само. С. 364.

5 Головченко В. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. Харків: Майдан, 1996. С. 83; Павко А. Політичні партії, організації в Україні, зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець ХІХ століття–лютий 1917 р. Київ: Іван Федоров, 1999. С. 137.

6 Коник О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1907 рр.). Дніпропетровськ: Герда, 2013. С. 400.

7 Уголовное уложение. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1903. 144 с.

8 Стенографические отчеты. Т. 1: Гос. дума. Второй созыв. Сессия вторая. Санкт-Петербург: Государственная типография, 1907. 2344 с.

9 ЦДІАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2036. 79 арк.

10 Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ — початку ХХ ст. Черкаси: «Вертикаль» ПП Кандич С. Г., 2007. 640 с.; Михайлюк О. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття ХХ ст. (1900–1922 рр.): Соціокультурні трансформації: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2009. 640 с.; Лозовий В. Правосвідомість селянства в період Української революції 1917–1920 рр.: історичний аспект: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, редакційно-видавничий відділ, 2011. 112 с.; Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради. Кам'янець-Подільський: ПП «Мошак М. І.», 2008. 480 с.; Ковальова Н. Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. 368 с.; Донік О., Опря Б., Федьков О. Політичні партії та селянство в українських губерніях Російської імперії наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.: соціоментальні й інституційні чинники взаємодії. *Український історичний журнал*, 2021. № 2. С. 29–47.

11 Государственная дума Российской империи: 1906–1917: Энциклопедия / [ред. коллегия: В. Шелохаев (отв. ред.), Н. Канищева (отв. секр.) и др. Москва: РОССПЭН, 2008. 735 с.; Советская историческая энциклопедия: в 16 т. / ред. Е. Жуков. Москва: Советская энциклопедия, 1971. Т. 8. 1024 с.; Члены Государственной думы: (портреты и биографии): Второй созыв, 1907–1912 г. / сост. М. Бонович. Москва: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1907. 519 с.

З'ясування біографії, світогляду, діяльності М. Вовчинського ґрунтується на джерелах, які умовно можна поділити на такі групи: законодавчі акти; діловодні документи; періодика; джерела особового походження; збірники матеріалів і документів. На сторінках періодичних видань тієї епохи («Рада», «Киевлянин», «Рідна справа — Вісти з думи/Думські вісти», «Україна» та «Наша дума») опубліковані відомості про соціальне походження, професійний фах, військову службу, хід передвиборчої кампанії та подальшу долю Мойсея після «третьочервнего перевороту». Значним інформаційним потенціалом вирізняються спомини діяча, опубліковані у тематичному збірнику, присвяченому подіям 1905 р. на Бердичівщині¹². Мемуарам притаманна ідеологічна кон'юнктура 1920-х рр., однак автор скрупульозно змалював історію спілківського осередку в с. Спиченці, зокрема й перебіг передвиборчої кампанії до представницького органу. Окремі епізоди життєпису М. Вовчинського висвітлено у спогадах А. Жука¹³. Використані збірники матеріалів і документів дозволили з'ясувати окремі епізоди життя Мойсея, зокрема його революційну позадумську діяльність¹⁴.

Мета статті

Крізь призму біографії М. Вовчинського, продемонструвати вплив агітаційно-пропагандистських практик політичних партій на зміст і прояви соціальної активності українських хліборобів на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу

Народився Мойсей Вовчинський (1880 р.) у с. Спиченці Бровківської волості Сквирського повіту Київської губернії (нині с. Шпиченці Бердичівського району Житомирської області) в багатодітній родині православного хлібороба Микити Григоровича¹⁵. Крім Мойсея, подружжя Вовчинських виховувало 6 дітей (4 сини та 2 доньки)¹⁶. Проживання на просторах Правобережної України історично зумовило зростання українців, а особливо дітвори селянського походження (з самобутнім світоглядом і «національними» ціннісними орієнтирами) під гнітом двох антагоністичних культур — польської та російської. Накладаючи істотний негативний відбиток на психіку автохтонного підростаючого покоління, якому насильно прищеплювали комплекс інферіорити — почуття неповноцінності «малороссов». До того ж гречкосії потопали у щоденних злиднях, спричинених реформами другої половини ХІХ ст. в імперії Романових, які не виправдали ілюзій селянства щодо іманентного і безоплатного отримання землі. Згладивши одні суперечності, модернізаційні зміни ендегенного характеру породили нові, врешті-решт, призвівши до конфлікту традиції й модерну на шляху до перебудови аграрного суспільства в індустріальне.

Більшість принагідних для землеробства ґрунтів у Спиченцях та його околицях належала представнику польської шляхти Маршицькому, який не плекав особливої доброзичливості до місцевого населення. Ним було встановлено високі орендні/купівельні ціни за десятину землі, мізерну заробітну платню в економіях. У такий спосіб великий землевласник унеможлилював зростання добробуту селянських господарств¹⁷. Зокрема, актуальними для періоду дитинства Мойсея залишалися слова французького інженера Г. Боплана, що красномовно описували реноме польських землевласників, які жили «наче в раю, а селяни — наче в чистилищі»¹⁸. Відтак, за даними сучасних дослідників, середній наділ землі на душу населення колишніх поміщицьких селян у 1877 р. становив у Київській губернії 2,1 дес.¹⁹ Вірогідно, розмір ділянки, що перебувала в руках сімейства Вовчинських, не перевищувала споживчої норми (такої, яка

12 Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. 1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 81–85.

13 Жук А. Моя журналістська діяльність. Український самостійник. 1960. № 7–8 С. 31–40.

14 Преображенский Е. Архивные документы и материалы: 1886–1920 гг. / сост: М. Горинов. Москва: Изд-во Главархива Москвы, 2006. 728 с.; Социал-демократические фракции I и II Государственных дум: протоколы фракционных заседаний и материалы. 1906–1907 гг. / ред. изд.: В. Шелохаев Москва: Политическая энциклопедия, 2020. 1087 с.; Революция 1905–1907 гг. в России. Документы и материалы: в 8 т. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1965. Т. 4. 522 с.

15 Государственная дума Российской империи: 1906–1917: Энциклопедия / [ред. коллегия: В. Шелохаев (отв. ред.), Н. Канищева (отв. секр.) и др. Москва: РОССПЭН, 2008. С. 97.

16 ДАКО. Ф. 384. Оп. 10. спр. 107. арк. 197.

17 Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. 1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 82.

18 Боплан Г. Опис України / Переклад з французької, примітки та передмова Я. Краця Львів: Каменярь, 1990. С. 28.

19 Ресент О., Сердюк О. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.): монографія. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. С. 32.

забезпечувала на мінімальному рівні біологічне та соціальне відтворення)²⁰. І без того скрутне матеріальне становище родини, зумовлене малоземеллям і сплатою численних грошових і натуральних повинностей, посилювалося ще й через існуючі в Російській імперії спадкові традиції землекористування, коли всі дорослі сини мали отримати свою частку земельної власності²¹, а їх у подружжя Вовчинських нараховувалося 5. З одного боку, велике потомство забезпечувало додаткові робочі руки в господарстві, а з іншого — створювало нові споживчі потреби та загострювало проблему подальшої трудової зайнятості²².

Дієвою альтернативою у ситуації родини Вовчинських було здобування дітьми освіти (хоч з матеріального боку це вимагало додаткових витрат), що відкривало в майбутньому можливості отримувати дохід без прив'язки до праці на земельному лані. Так, Мойсей завершив спочатку церковно-парафіяльну школу (ЦПШ) свого рідного села, а згодом 2-класний навчальний заклад (теж ЦПШ) містечка Поволочі Сквирського повіту Київської губернії²³. Про зміст навчання засвідчував пункт 1 «Правил про церковно-парафіяльні школи», який передбачав вивчення школярами таких обов'язкових дисциплін: Закону Божого (відводилося найбільше годин), церковного співу, читання, письма та арифметики. Крім цих предметів у школі Мойсей вивчав також історію Церкви та Російської імперії²⁴. Навчальний компонент у ЦПШ забезпечував православний релігійний клір (здебільшого), який виховував дітей у патримоніальному річищі, вакцинуючи сліпу лояльність до «царя-батюшки».

Фінансове становище родини підштовхнуло юнака до досягнення педагогічного фаху. Для цього Мойсей записався на учительські курси у с. Кривому Сквирського повіту. Зі спогадів відомо про їх успішне завершення та подальшу плідну діяльність в амплу сільського педагога²⁵.

На зламі XIX і XX ст. одним із політичних аспектів, породжених модернізаційними процесами в Російській імперії, стала генеза політичних партій, які пропонували альтернативні шляхи перебудови держави. Так, у 1898 р. виникла Російська соціал-демократична робітнича партія (РСДРП), 1900 р. Революційна українська партія (РУП) та низка інших організацій. Поступово впливи партій поширювалися і на селянське середовище українських губерній. Не оминув контактів із носіями популярних на той час марксистських ідей і наш герой. Уперше із соціалістичним рухом, як зазначав пізніше у споминах, він познайомився в 1901 р.²⁶. Великий вплив на формування соціалістичного світогляду Мойсея Микитовича справив студент Вадим Щербаківський — син місцевого священника, який під час літніх та зимових вакацій привозив цілий пакунок політичної літератури задля ознайомлення з нею селян²⁷. Найбільшою популярністю серед спиченців користувалися брошури РСДРП «Що держава бере в селянина й що вона йому дає» та «Про посередні й прямі податки», які мали викривальний характер, критикуючи визискуючий характер податкової системи імперії. До рук М. Вовчинського потрапляли й періодичні видання російських соціал-демократів: «Искра», «Заря», «Киевское утро» та ін.²⁸ Програмові ідеї РСДРП прийшлися до вподоби широкому загалу людності, адже пропонували швидке і безоплатне наділення землею, матеріалізацію сакральної мрії пересічних хліборобів, зокрема і Мойсея²⁹. Вочевидь, на початку XX ст. у колі інтересів спиченців домінували утилітарні інтереси, оскільки селянство дивилося на світ крізь призму власних соціально-економічних потреб. Програмовий документ РСДРП передбачав й знесення

20 Донік О., Опря Б. О., Федьков О. Політичні партії та селянство... С. 31.

21 Ресент О., Сердюк О. Сільське господарство України... С. 31; Берестовий А., Федьков О. Грошові та натуральні повинності українського селянства у другій половині XIX ст. Проблеми історії України XIX — початку XX ст., 2011. № 18. С. 129.

22 Шанин Т. Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире : под ред. А. В. Гордона. Москва : Прогресс, 1992. С. 35.

23 Посли від Київщини до Думи Державної. Мойсей Микитович Вовчинський. Рада. 10 лютого 1907 р. № 34. С. 3.

24 Шафрановський В. Організація процесу навчання в церковнопарафіяльних школах України XIX — початку XX ст. : канд. пед. наук: 011.01; Полтава, 2023. С. 104.

25 Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. 1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 82.

26 Там само. С. 81.

27 Дописи. Рада. 4 липня 1907 р. № 150. С. 4.

28 Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. 1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 81.

29 Второй съезд РСДРП: июль-август 1903 года. Протоколы. Протоколы и стенографические отчеты съездов и конференций Коммунистической Партии Советского Союза. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. С. 418–424. (Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС)

існуючого державного ладу, тобто переходив межу закону³⁰. Як поставилися місцеві жителі до цієї вимоги невідомо, однак участь М. Вовчинського і його односельців у численних сходках, страйках і читаннях забороненої літератури підкреслює радикальні настрої спиченецьких селян. Поміж РСДРП у Спиченцях проводили активну діяльність еруїсти (члени РУП), популярність яких серед хліборобів зросла у зв'язку з Харківсько-Полтавськими заворушеннями 1901–1902 рр.³¹ Час від часу до села навідувалися й представники інших політичних партій, зокрема анархісти³². Відповідно, у цей проміжок часу відбувається становлення М. Вовчинського як свідомого партійного діяча місцевого гатунку. Його освітній ступінь дозволяв на початковому рівні засвоїти ключові соціал-демократичні ідеї та тлумачити їх менш теоретично зрілим односельцям. Проте політичну діяльність Мойсея Микитовича перервав вибух російсько-японської війни та подальша мобілізація у лави царського війська.

Інформація щодо солдатського періоду життя М. Вовчинського вкрай фрагментарна. Автобіографічний нарис у першому номері газети «Рада» засвідчував про його безпосередню участь у низці генеральних битв війни (Лаоян та Мукден)³³. Зіставляючи хронологічні межі згаданих баталій, Мойсея мобілізували не пізніше травня 1904 р. (враховано мінімальний місячний термін підготовки солдатського корпусу та середній час передислокації військ на поле битви)³⁴. Під час кровопролитних боїв він отримав два поранення та проявив неабияку військову звитягу і доблесть, внаслідок чого ушанований державними відзнаками Російської імперії³⁵. Відомості на шпальтах «Ради» інформували про «Орден Святого Георгія» (очевидно мова йде про IV ступінь)³⁶.

Відбуваючи службу у війську, Мойсей Микитович зіткнувся зі сваволею «потомствених» російських офіцерів, які недбало й зухвало ставилися до пересічних солдатів, принижуючи їхню гідність, незалежно від національної приналежності. Через зловживання командування, полк, у якому служив М. Вовчинський, не отримав 32 тисячі карбованців, «...що їм повинно було вийти на провіант ... Офіцери гроші переводили, а самі лаяли жидів і демократів і впевняли салдатів, що все лихо од них...»³⁷. Такий невтішний хід справ побудив Мойсея записатися на добровольчі військові курси з метою подальшого отримання офіцерського звання молодшого командного складу — унтер-офіцера надстрокової служби. За існуючими тогочасними стандартами, навчання проходило у спеціалізованих освітніх закладах і тривало протягом 7,5 місяців (у воєнний час менше). Воно передбачало вивчення загальних дисциплін (Закону Божого, письма, арифметики, читання, військових статутів тощо) та фахових — тактичної й стрілецької підготовки, оволодіння холодною зброєю тощо, залежно від роду військ³⁸. За здобуттям військового фаху він застав кінець російсько-японської війни.

Скоропролунали залпигвинтівки по мирній робітничій демонстрації у Петербурзі, «вдарив грім» Першої російської революції. Знаменна подія, котру українське свідоме населення чекало із великим нетерпінням і надією на кардинальні зміни. Проте М. Вовчинського зобов'язувало навчання, яке він успішно завершив, отримавши звання унтер-офіцера³⁹. Військова служба, безумовно, залишила глибокий «шрам» на його характері. Повернувшись весною 1906 р. у рідні Спиченці, Мойсей поринає у гущу революційних подій. Розпочався якісно новий етап його життя.

30 Уголовное уложение. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1903. 144 с.

31 ЦДАВО. Ф. 3807. Оп. 1. Спр. 2. арк. 42.

32 ЦДІАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2036. арк. 3 зв.

33 З газет та журналів. Рада. 25 березня 1907 р. № 71. С. 2; Вовчинський М. Що ж далі? *Наша думка*. 22 марта 1907 р. № 1. С. 1–2.

34 Дружинин К. Воспоминания о Русско-японской войне 1904–1905 гг. участника-добровольца. Санкт-Петербург: Русская скоропечатня, 1909. С. 27.

35 Члены Государственной думы: (портреты и биографии): Второй созыв, 1907–1912 г. / сост. М. Боиович. Москва: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1907. С. 123.

36 Посли від Київщини до Думи Державної. Мойсей Микитович Вовчинський. *Рада*. 10 лютого 1907 р. № 34. С. 3.

37 Там само. С. 3.

38 Корин С. А. Подготовка унтер-офицеров сверхсрочной службы в русской армии: 1871–1914 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02; МГУ им. М. Ломоносова, Москва, 2015. С. 24.

39 Выборы членов Государственной Думы от Киевской губернии. *Киевлянин*. 7 февраля 1907 г. С. 1–3.

Наш герой належав до «німої більшості» — селянства, для з'ясування внутрішнього світу якої часто-густо бракує свідчень «гречкосіїв» про власне «Я»⁴⁰. Проте виявлений нами архівний документ частково компенсує цю ваду, надаючи реальну можливість бодай у загальних рисах зрозуміти бажання, сумніви, логіку думок, параметри й межі сумління, мотиви поведінки, зрештою, ключові соціоетнічні «жилки» українських хліборобів с. Спиченці в розпал Першої російської революції⁴¹. Місцеві мешканці, перебуваючи в межах традиційного укладу життя, архаїчної культури, дедалі більше відчували на собі інтенції, привнесені модернізацією⁴². На соціокультурний злам хліборобів впливала планомірна агітаційна та пропагандистська діяльність соціал-демократів, до неофітів яких, зі слів спиченців, із певними винятками належало все їхнє село⁴³. Водночас привнесена ззовні доктрина мирної боротьби не супроводжувала радикальне оновлення світоглядних уявлень. Це наочно демонструє збереження у селян ідеї «чорного переділу» землі⁴⁴. Спиченці, наприклад, журилися, що якби «... мали бомби та зброю, то можна було б розорити поміщиків і знищити поліцію і тоді земля перейшла б в їхнє користування...»⁴⁵. Породжений у селянській свідомості стереотип «ми» — «вони» легітимізував у ролі одвічного ворога передусім поміщика і тих, хто захищав його інтереси (адміністративна та поліцейська влада)⁴⁶. Звідси чітко акцентована мета дій спиченців — вижити силою ненависного місцевого дідича Маршицького з насидженого сімейного гнізда й заволодіти найбільшою сакральною цінністю, землею⁴⁷. Використовуючи метод екстраполяції, можемо припустити, що світогляду М. Вовчинського притаманні такі ж риси, які мали його односельці-однодумці.

Повернення військовика додому припало на період розгону I Державної думи. Після її розпуску відчувався спад революційної хвилі, соціал-демократи прийняли рішення повноцінно звернутися до конституційних форм боротьби і взяти участь у наступних виборах (перший елекційний процес вони саботували). На цьому етапі життя М. Вовчинського постає резонне запитання: до якої політичної партії він належав? Спробуємо з'ясувати.

Чимало спиченецьких хліборобів співчували ідеям Спільки, котра на Київщині становила вагомому силу. Так, у травні 1905 р. у Спиченцях утворився спілківський гурток, що очолив В. Щербаківський⁴⁸. У джерелі особового походження Мойсей Микитович зараховує себе до його партійного активу. Проте споминам притаманна ідеологічна кон'юнктура 1920-х рр. — періоду всеосяжного таврування в історичному дискурсі супротивників більшовиків як дрібнобуржуазних та реакційних елементів. Не уникла нападок «істинних» марксистів й УСДРП (РУП, перейменована на грудневому з'їзді 1905 р.). Значно репрезентативнішими щодо партійної належності діяча видаються епістоли спілківського лідера М. Лур'є (псевдонім — Юрій Ларін) до Головного комітету (ГК) УСДС, в яких йшлося про членство М. Вовчинського у національній соціал-демократичній організації — УСДРП⁴⁹. З огляду на амбіційний темперамент М. Лур'є, інформація відбивала тогочасні реалії. Навряд чи діяч суперницької з УСДРП організації поширював б хибні відомості. Програма уседеків, прийнята на II з'їзді партії, передбачала заміну існуючого абсолютистського ладу на демократичний, проголошення національно-територіальної автономії, муніципалізацію землі тощо⁵⁰. Постанова земельного

40 Ле Руа Ладюри Э. Монтаю, Окситанская деревня (1294–1324). Перевод с французского В. Бабинцева и Я. Старцева. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2001. С. 4.

41 ЦДІАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2036. 79 арк.; Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX — початку XX ст. Черкаси: «Вертикаль» ПП Кандич С. Г., 2007. С. 259.

42 Михайлюк О. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття XX ст. (1900–1922 рр.): Соціокультурні трансформації: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2009. С. 78–79; Лозовий В. Правосвідомість селянства... С. 14.

43 ЦДІАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2036. арк. 2 зв., 4 зв.

44 Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX — початку XX ст. Черкаси: «Вертикаль» ПП Кандич С. Г., 2007. С. 135.

45 ЦДІАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2036. арк. 2 зв., 4 зв.

46 Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні... С. 117.

47 ЦДІАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2036. арк. 2 зв., 4 зв.; Ковальова Н. Селяни, поміщики і держава... С. 121.

48 Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. 1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 81.

49 Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейнополітичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: КПУ ім. І. Огієнка, 2017. С. 364.

50 Програма Української Соціально-Демократичної Робітничої Партії. Золотоноша: Друкарня Лепського і Вуржука, 1906. С. 6.

питання задовольняла селянського інтелігента М. Вовчинського, який не втратив зв'язок із селянським середовищем. Вочевидь він прихильно поставився й до національних домагань. Отож, Мойсей Микитович симпатизував ідеям українських марксистів.

Серед односельців Мойсей користувався великим престижем. Довіру до нього викликав його винятковий життєвий досвід: селянин, народний вчитель, герой російсько-японської війни та переконаний соціал-демократ, що прагне революційним шляхом покращити становище бідуючих хліборобів. Теоретичний вишкіл М. Вовчинського істотно зріс, він перетворився в свідомого партійного діяча регіонального гатунку, причетного до розповсюдження злочинних прокламацій, організації низки сходок та сільськогосподарських страйків⁵¹. На вершину його політичної активності припав час виборів до Державної думи II скликання.

Соціал-демократи Київської губернії утворили центр управління передвиборчою компанією. До нього увійшли спілківці, уесдеки та члени інших марксистських партій. Спиченецькі свідомі елементи, разом із представниками навколишніх містечок, виконуючи настанови координаційного центру, утворили «об'єднаний комітет», до складу якого увійшли діячі с.Дідівщини — В. Сахно, від містечка Фастів — учитель Г. Федоров, від села Кривого — П. Дзема та Пантелеймон, а від спиченецького гуртка — сам М. Вовчинський⁵². «Завдання комітету полягали в керівництві передвиборчою компанією. Комітет виробив план, як вести кампанію, й встановив також, кому які райони об'їжджати», — згадував М. Вовчинський⁵³. Він обійшов ряд сіл Сквирського повіту, агітуючи, щоб на волосний схід послали людей соціально активних і своїх⁵⁴.

Селяни прислухалися до свідомого марксиста, обравши його десятидвірним на волосний схід. Далі шляхом голосування схід Бровківської волості затвердив кандидатуру М. Вовчинського на повітовий з'їзд уповноважених у м. Сквирі. Без жодних труднощів присутні на зібранні 321 уповноважений обрали на губерньський з'їзд трьох соціал-демократів, серед яких і Вовчинського⁵⁵. Губерньський з'їзд відбувся у м. Києві 6 лютого 1907 р.; прибув на нього 231 делегат, які шляхом таємного голосування кулями обрали 15 членів у II Державну думу, зокрема й нашого уесдека.⁵⁶ Мойсей Микитович отримав 137 виборчих голосів (один із найбільших показників)⁵⁷. Приголомшливий успіх, зумовлений допомогою спілківського лідера Ю. Ларіна, який, перебуваючи у в'язниці, але користуючись своїм великим впливом, дав указівку селянським виборникам обрати замість забалотованого напередодні провідника УСДРП М. Порша, авторитетного селянина М. Вовчинського⁵⁸. Без сумніву провалений М. Порш рекомендував спілківському лідеру підтримати кандидатуру Мойсея. Прохання лідера УСДРП свідчило про безпосередню належність М. Вовчинського до лав уесдеків. Втім його елекція в депутати була швидше збігом обставин, ніж результатом планомірної участі УСДРП у передвиборчій кампанії, — зазначав А. Жук⁵⁹. Обрання у народні представники Мойсей Микитович сприйняв із великою надією на кардинальні зміни⁶⁰. В стані емоційного піднесення перебували й спиченці⁶¹. Ймовірно, з отриманням депутатського мандату в очах пересічних хліборобів зріс і соціальний престиж уесдека, адже безпосередньо з ним пов'язувалося звершення споконвічної мрії селянства — наділення землею.

51 Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. 1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 81.

52 Федьков О. Політичні партії і селянство в 1905–1907 роки. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2007. С. 142.

53 Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейнополітичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: КПУ ім. І. Огієнка, 2017. С. 362.

54 З газет та журналів. Рада. 11 лютого 1907 р. № 35. С. 2; Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. 1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 82–83.

55 Там само. 83–84.

56 Выборы въ Государственную Думу. Киевлянин. 6 Февраля 1907 г. С. 2.

57 Выборы членовъ Государственной Думы отъ Киевской губерніи. Кивлянин. 7 февраля 1907 г. С. 1–3.; По Україні. Результати виборів по Київській губ. Рада. 14 лютого 1907 р. № 37. С. 3.

58 Федьков О. Діяльність соціал-демократа Ю.Ларіна в Україні: екстремальна біографія (1906–1907 рр.). Український історичний журнал. 2022. № 3. С. 188.

59 Доклад Української соціалдемократичної робітничої партії Росії Міжнародному Соціалістичному Конгресові в Штутгарті. Львів: Загальна друкарня, Академічна, ч. 8, 1907. С. 8; Жук А. Моя журналістська діяльність. Український самостійник. 1960. № 7–8 С. 39.

60 Вовчинський М. Що ж далі? Наша дума. 22 марта 1907 р. № 1. С. 1–2; До виборів по Україні. Рада. 7 лютого 1907 р. № 31. С. 2–3.

61 Дописи. Рада. 13 лютого 1907 р. С. 4.

10 лютого о 2 годині дня, повертаючись поштовим потягом із м. Києва, М. Вовчинський зупинився на станції с. Бровки Сквирського повіту. Публіка, яка перебувала на пероні: місцеві робітники й селяни — широко вітали народного обранця⁶². Адміністративна та поліцейська влада обурилася «влаштованим несанкціонованим мітингом». Не бажаючи загострювати ситуацію, новообраний депутат попрямував у рідні Спиченці. Вже 11 лютого у с. Яришки Сквирського повіту відбувся селянський схід Бровківської волості. Присутній на ньому Мойсей тлумачив селянам доктрину мирної боротьби, бажаючи їх утриматися від погромів поміщицьких маєтків, натомість наголошував на необхідності згуртуватися навколо спільної мети й відсилати накази до Державної думи. Хлібороби схвально відгукнулися на декламовані ідеї, вирядивши своєму обранцю у дорогу суму номіналом 50 крб. і запряглися складати присуди і посилати ходаків⁶³. Спиченці зі своєї сторони обіцяли допомагати зноси́нам із послом усім, хто б не звернувся до них із таким проханням.

15 лютого 1907 р. о 7 годині вечора на перон київського вокзалу прибули уповноважені від Київської губернії до II Державної думи. Чимало селян збіглося на вокзал, щоб провести на потяг борців за «волю та землю». Депутати вирішили виголосити обнадійливі орації. Першими промовляли спілківці. Дійшла черга й до Мойсея, який українською мовою розпочав доповідь словами «нас селян запрягли в тяжке ярмо». Проте його на півслові гвалтом перервала росіянка, невдоволена «малорусским языком» доповідача⁶⁴. Вовчинський навідріз відмовився виголошувати промову російською мовою. Показовий момент, який свідчив про національні почуття народного обранця. Опісля «в юрбу врізалася сотня солдатів і розігнала публіку. «Нас же зібрали до купи й примістили в залі, нікого до нас не допускаючи», — згадував пізніше Мосей⁶⁵. Посли, смиренно дочекавшись прибуття потягу, розмістилися у 3-му класі й о 7 г. 20 хв відбули до Петербурга⁶⁶.

Дотримуючись вказівок М. Порша, Мойсей Микитович торував ідею створення української соціал-демократичної депутатської фракції або групи, але не знайшов підтримки серед колег⁶⁷. Разом зі спілківцями вимушено влився до лав загальноросійської соціал-демократичної фракції⁶⁸. У переддень відкриття законодавчого органу народний обранець взяв участь у першому засіданні соціал-демократів Думи⁶⁹. На ньому ухвалили рішення саботувати промову статс-секретаря від імені Миколи II⁷⁰. 20 лютого о 12 годині дня в Таврійському палаці відбулося «гротескне торжество, ознаменувавши відкриття роботи II Державної думи»⁷¹. Соціал-демократична фракція, разом із есерами та трудовиками, демонстративно покинула зал під час виголошення промови від імені імператора⁷². Розпочався парламентський період діяльності М. Вовчинського.

Як свідчать стенографічні звіти, 27-річний депутат надординарної активності на пленарних засіданнях думи не проявляв, жодного разу так і не виступивши з трибуни⁷³. Однак 15 травня 1907 р. він увійшов до тимчасової комісії з розгляду освітніх законопроектів⁷⁴. Робота у цьому напрямі зійшла на нівець, зважаючи на передчасний розгін представницької інституції. На нашу думку, О. Коник цілком справедливо невисоко оцінив парламентську діяльність Мойсея Микитовича, релятивний відсоток якої склав лише 2,01 %⁷⁵. Виявлена пасивність та аморфність депутата на пленарних засіданнях пояснюється декількома вагомими

62 Там само. С. 4.

63 Там само. С. 4.

64 Проводи послів на Київському вокзалі. *Рада*. 17 лютого 1907 р. № 40. С. 3.

65 Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. *1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини*. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 84.

66 По Україні. Вїзд депутатів. *Рада*. 16 лютого 1907 р. № 39. С. 3.

67 Милько В. Українське представництво в Державній думі... С. 82.

68 В парламентських фракціях. *Рада*. 23 лютого 1907 р. № 45. С. 2; По Україні. *Рада*. 24 лютого 1907 р. № 46. С. 4.

69 Державна дума. Засідання 26 марта. *Рада*. 27 березня 1907 р.

70 Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. *1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини*. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 85.

71 По Росії. До відкриття думи. *Рада*. 20 лютого 1907 р. № 42. С. 2.

72 Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. *1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини*. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 85.

73 Стенографические отчеты. Т. 1: Гос. дума. Второй созыв. Сессия вторая. Санкт-Петербург: Государственная типография, 1907. 2344 с.

74 Социал-демократические фракции I и II Государственных дум: протоколы фракционных заседаний и материалы. 1906–1907 гг. / ред. изд.: В. Шелохаев Москва: Политическая энциклопедия, 2020. 1087 с.; Революция 1905–1907 гг. в России. Документы и материалы: в 8 т. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1965. Т. 4. С. 884.

75 Коник О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1907 рр.). Дніпропетровськ: Герда, 2013. С. 400.

чинниками. По-перше, низький рівень освіти значною мірою позначився на його політичній активності, внаслідок чого пріоритет виступу віддавався досвідченішим ораторам. По-друге, постійна загроза розпуску Державної думи справляла значний моральний тиск на селянських і робітничих представників, обмежуючи їхню здатність вільно висловлювати власні переконання в публічних дебатах. Ситуація на пленарних засіданнях загальноросійської соціал-демократичної фракції суттєво не різнилася. У чернетках та чистовиках протоколів відсутні репліки М. Вовчинського. На 15-му засіданні фракції його заочно обрали до складу аграрної комісії, а згодом по догляду за майном⁷⁶. Загалом було проведено 32 засідання соціал-демократів II Думи. Мойсей Микитович відвідав усього 10/27 (37 %) засідань.

Його діяльність не обмежувалася стінами Таврійського палацу, в якому засідала Державна дума. Значно комфортніше він почував себе у позадумській роботі⁷⁷, співпрацюючи з редакційними комітетами легальних газет «Рідна справа — Вісти з думи» та «Наша дума», що з партійних позицій УСДРП висвітлювали роботу народних обранців⁷⁸. Крім того, він підтримував зворотний зв'язок зі своїми виборцями, регулярно відповідаючи на листи й накази селян⁷⁹. Користуючись депутатською недоторканністю, не цурався й нелегальних методів роботи. Так, наприклад, оперуємо відомостями про таємну агітацію М. Вовчинського серед батраків с. Спиченці, про яку у телеграмі, одержаній київським губернатором 1 травня 1907 р., звітував повітовий справник Ганиткевич⁸⁰. На його думку, Мойсей Микитович, повернувшись 20 квітня з Петербурга на свято Воскресіння Господнього, потайки розповсюджував агітаційно-пропагандистські прокламації та листівки серед односельців, які під його впливом поширювали їх по селах повіту, спричинивши стихійні заворушення. Для стабілізаційних заходів у Бровківській волості справник заручився підтримкою військового загону осетинів⁸¹, унаслідок чого заарештували 9 жителів навколишніх сіл⁸².

Повернувшись після великодніх свят до Петербурга, М. Вовчинський продовжив брати участь у парламентських сесіях. Проте функціонування II Державної думи неухильно добігало закономірного кінця; пресою ширилися чутки про її розпуск. Привів механізм у дію прем'єр-міністр імперії Романових П. Столипін. Він на закритому засіданні Думи 31 травня висловив ультиматум царату щодо арешту 15 парламентарів соціал-демократичної фракції, решту 55 осіб вимагав відсторонити⁸³. Приводом категоричної вимоги виявилось обвинувачення соціал-демократичної фракції у державній змові⁸⁴. Констатуємо, що позадумська революційна активність соціал-демократів, зокрема Мойсея, стала формальною причиною розпуску Державної думи царським маніфестом від 3 червня 1907 р.

Вже наступного дня міністерство внутрішніх справ Російської імперії розіслало губернським та обласним жандармським управлінням наказ про арешт її членів⁸⁵. Серед них ув'язненню підлягав і наш свідомий селянин⁸⁶. Згідно з повідомленнями періодичних видань, його взяли під варту жандарми 6 червня 1907 р. у помешканні за адресою Суворовська, 47, кв. 31 у Санкт-Петербурзі, помістивши у слідчий ізолятор «Хрести»⁸⁷. Розпочався довготри-

76 Социал-демократические фракции I и II Государственных дум: протоколы фракционных заседаний и материалы. 1906–1907 гг. / ред. изд.: В. Шелохаев Москва : Политическая энциклопедия, 2020. 1087 с.; Революция 1905–1907 гг. в России. Документы и материалы: в 8 т. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1965. Т. 4. С. 341, 488.

77 Федьков О. Українська соціал-демократична спілка в суспільному житті Наддніпрянської України початку XX ст.: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01; Київ: Ін. іс. України НАН України, 2017. С. 323–324.

78 З нашого життя. Рада. 3 березня 1907 р. № 52. С. 2; Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX — XX століть: соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. С. 85; Дорошенко Д. З українського життя. Україна. Т. 1. лютий 1907. С. 98; Петлюра С. З українського життя. Україна. апріль 1907. Т. II. С. 29.

79 По Україні. Рада. 25 березня 1907 р. № 71. С. 3; Накази послам. Рада. 17 лютого 1907 р. № 40. С. 4.

80 Лещенко М. Н. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. Київ: Укрполітвидав, 1956. С. 125.

81 По Україні. Рада. 21 квітня 1907 р. № 94. С. 3; Революция 1905–1907 гг. в России. Документы и материалы: в 8 т. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1965. Т. 4. С. 47; Дописи. Рада. 13 червня 1907 р. № 133. С. 4; Дописи. Рада. 7 квітня 1907. № 82. С. 4.

82 Дописи. Рада. 11 травня 1907 р. № 107. С. 4.

83 Рішучий момент. Рада. 3 червня 1907 р. № 126. С. 1.

84 Там само. С. 1.

85 ЦДІАК. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 66. арк. 34.

86 Милько В. Українське представництво в Державній думі... С. 261.

87 Социал-демократические фракции I и II Государственных дум... С. 414; Арешти депутатів. Рада. 6 червня 1907 р. № 128. С. 2; 3 газет та журналів. Рада. 25 березня 1907 р. № 71. С. 2.

валий і затяжний судовий процес, який закінчився 1 грудня 1907 р. о 6 г. 30 хв винесенням вердикту⁸⁸. Національного українського соціал-демократа М. Вовчинського визнали винним за ст. 102 ч. 1 Кримінального уложення. Його участь в злочинній організації, яка мала на меті повалення існуючого державного ладу була доведена. Мойсея Микитовича засудили на довічне заслання до Східного Сибіру із конфіскацією майна⁸⁹. 31 березня 1908 р. колишній депутат у супроводі озброєної охорони рушив потягом із Санкт-Петербурга до місця заслання, передбаченого вироком. Кореспонденти ліберальних газет 26 квітня 1908 р. повідомляли про прибуття засуджених соціал-демократів в іркутську в'язницю. Вже 14 травня Мойсея етапували в Коченківську волость Киренського повіту Іркутської губернії⁹⁰.

Подальшу інформацію про долю хлібороба знаходимо у спогадах російського соціал-демократа Є. Преображенського. Їх автор свідчить, що зустрічав М. Вовчинського в 1910–1911 рр. у районі Нижньоїлімська Іркутської губернії, де нібито існувала велика група більшовиків і кипіло політичне життя⁹¹. На засланні він провів довгих 9 років. І лише з початком Лютневої революції повернувся у рідні Спиченці⁹².

Висновки

Таким чином, Мойсей Микитович Вовчинський належав до когорти тих землеробів, котрі під впливом сталої й регулярної агітації політичних партій ставали свідомими борцями за національне та соціальне визволення українського народу. Ідеї соціал-демократів прийшлися йому до вподоби. Учительський професійний фах Мойсея, дозволяв на задовільному рівні опанувати марксистську доктрину. Далі «свідомий селянин» поринув у партійну роботу, перетворившись у взаного еседа місцевого ґатунку.

Пік політичної активності М. Вовчинського припав на період Першої російської революції. Як симпатик ідей Української соціал-демократичної робітничої партії, він потрапив через селянську курію у Державну думу II скликання. Проте Мойсей Микитович особливій сумлінності на засіданнях представницького органу не виявляв. Ця істотна вада компенсувалася його завзятою позадумською діяльністю. Законотворчу працю М. Вовчинського перервав царський маніфест про розпуск II Державної думи та подальший арешт депутата.

Життєвий шлях Мойсея Вовчинського вибивається із тривіального переліку епосів про визначних суспільно-політичних діячів епохи. Водночас він виступає наочним прикладом інтенцій соціал-демократичної пропаганди на зміст і прояви соціальної активності селянства на початку XX ст.

References:

1. Berestovyi, A., & Fedkov, O. (2011). Hroshovi ta naturalni povynnosti ukrainskoho selianstva u druhii polovyni XIX st. [Monetary and in-kind obligations of the Ukrainian peasantry in the second half of the 19th century]. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.*, 18, 129. [in Ukrainian]
2. Boichovich, M. (Ed.). (1907). Chleny Gosudarstvennoi dумы: (portrety i biografii): Vtoroi sozyv, 1907–1912. [Members of the State Duma: (portraits and biographies): Second convocation, 1907–1912]. Moskva: Tip. T-va I. D. Sytina. [in Russian]
3. Boplan, G. (1990). Opyt Ukrainy. [Description of Ukraine]. (Y. Kratsia, Trans.). Lviv: Kameniar. [in Ukrainian]
4. DAKO. F. 384. Op. 10. spr. 107. [in Ukrainian]
5. Derzhavna Duma. Zasedannia 26 bereznia. [State Duma. Meeting on March 26.] (1907, Bereznia 27). *Rada*, 72, 2. [in Ukrainian]
6. Do vyboriv po Ukraini. [Before the elections in Ukraine]. (1907, Liutoho 7). *Rada*, 31, 2–3. [in Ukrainian]

⁸⁸ В суді. Справа про соціал-демократичну фракцію й про воєнну організацію. *Радa*. 4 декабря 1907 р. № 274. С. 3.

⁸⁹ Арешти депутатів. *Радa*. 6 червня 1907 р. № 128. С. 2; Штырбул А. Политическая культура Сибири: опыт провинциальной многопартийности (конец XIX — первая треть XX века). Омск : Изд. дом «Наука», 2008. С. 167; Уголовное уложение. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1903. 21–22.

⁹⁰ З газет та журналів. *Радa*. 25 березня 1907 р. С. 2.

⁹¹ Преображенский Е. Архивные документы и материалы: 1886–1920 гг. / сост. М. Горинов. Москва : Изд-во Главархива Москвы, 2006. С. 43–44.

⁹² Вовчинський М. Історія спичинецького гуртка. 1905 рік на Бердичівщині: Нариси і спомини. Бердичів: Радянський шлях, 1926. С. 85.

7. Doklad Ukrainskoi sotsial-demokratychnoi robitnychoi partii Rosii Mizhnarodnomu Sotsialistychnomu Konhresovi v Shtutgarti. [Report of the Ukrainian Social Democratic Workers' Party of Russia to the International Socialist Congress in Stuttgart]. (1907). Lviv: Zahalna drukarnia, Akademichna, ch. 8. [in Ukrainian]
8. Donik, O., Opria, B., & Fedkov, O. (2021). Politychni partii ta selianstvo v ukrainskykh huberniakh Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX — na pochatku XX st.: sotsiomentalni y instytutsiini chynnyky vzaiemodii. [Politychni partii ta selianstvo v ukrainskykh huberniakh Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX — na pochatku XX st.: sotsiomentalni y instytutsiini chynnyky vzaiemodii.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 29–47. [in Ukrainian]
9. Dopysy. [Posts]. (1907, Chervnia 13). *Rada*, 133, 4. [in Ukrainian]
10. Dopysy. [Posts]. (1907, Kvirnia 7). *Rada*, 82, 4. [in Ukrainian]
11. Dopysy. [Posts]. (1907, Liutoho 13). *Rada*, 36, 4. [in Ukrainian]
12. Dopysy. [Posts]. (1907, Liutoho 14). *Rada*, 37, 4. [in Ukrainian]
13. Dopysy. [Posts]. (1907, Lypnia 4). *Rada*, 150, 4. [in Ukrainian]
14. Dopysy. [Posts]. (1907, Travnia 11). *Rada*, 107, 4. [in Ukrainian]
15. Doroshenko, D. (1907). Z ukrainskoho zhyttia. [From Ukrainian life]. *Ukraina*, 1, 98. [in Ukrainian]
16. Druzhinin, K. (1909). Vospominaniia o Russko-iaponskoi voine 1904–1905 uchastnika-dobrovolsa. [Memories of the Russo-Japanese War 1904–1905]. Sankt-Peterburg: Russkaia skoropetachnia. [in Russian]
17. Fedkov, O. (2017) Ukrainska sotsial-demokratychna spilka: u poshukakh ideinopolitychnoi identychnosti. [Ukrainian Social Democratic Union: in search of ideological and political identity]. Kam'ianets-Podilskyi: KPNU im. I. Ohienka. [in Ukrainian]
18. Fedkov, O. (2007). Politychni partii i selianstvo v 1905–1907 roky. [Political parties and the peasantry in 1905–1907]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-Nova. [in Ukrainian]
19. Fedkov, O. (2017). Ukrainska sotsial-demokratychna spilka v suspilnomu zhytti Naddnpiarskoi Ukrainy pochatku XX st. [The Ukrainian Social-Democratic Union in the public life of Transdnier Ukraine at the beginning of the 20th century]. [Doctoral dissertation, Instytut istorychnykh doslidzhen NAN Ukrainy]. Kyiv. [in Ukrainian]
20. Fedkov, O. (2022). Diialnist sotsial-demokrata Yu. Larina v Ukraini: Ekstremalna biohrafia (1906–1907 rr.). [The activities of the social democrat Y. Larin in Ukraine: an extreme biography (1906–1907)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 188. [in Ukrainian]
21. Holovchenko, V. (1996) Vid «Samostiinoi Ukrainy» do Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. Narysy z istorii ukrainskoi sotsial-demokratii pochatku KhKh st. [From «Independent Ukraine» to the Union for the Liberation of Ukraine. Essays on the history of Ukrainian social democracy at the beginning of the 20th century.] Kharkiv : Maidan. [in Ukrainian]
22. Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR. (1965). Revoliutsiia 1905–1907. v Rossii. [Revolution of 1905–1907. in Russia]. Dokumenty i materialy (Vol. 4). Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR. [in Russian]
23. Kasianov, H. (1993). Ukrainska intelihtentsiia na rubezhi XIX–XX stolittia: Sotsialno-politychnyi portret. [Ukrainian intelligentsia at the turn of the 19th and 20th centuries: a socio-political portrait]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]
24. Konyk, O. (2013) Deputaty Derzhavnoi dumy Rosiiskoi imperii vid hubernii Naddnpiarskoi Ukrainy (1906–1907 rr.) [Deputies of the State Duma of the Russian Empire from the Transdnier province of Ukraine (1906–1907)]. Dnipropetrovsk: Herda. [in Ukrainian]
25. Korin, S. (2015). Podgotovka unter-ofitserov sverkhstrochnoi sluzhby v russkoi armii: 1871–1914. [Training of long-term non-commissioned officers in the Russian army: 1871–1914]. *Abstract of dissertation*. Moskva. [in Russian]
26. Kovalova, N. (2016) Seliany, pomishchyky i derzhava: konflikty interesiv. «Ahrarna revoliutsiia» v Ukraini 1902–1922 rr. [Peasants, landowners and the state: conflicts of interests. «Agrarian Revolution» in Ukraine 1902–1922]. Dnipropetrovsk: Lira. [in Ukrainian]
27. Le Roy Ladurie, E. (2001). Montaiu, Oksytanska derevnia (1294–1324). [Montaju, Occitan village (1294–1324)]. (V. Babintsev & Y. Startsev, Trans.). Yekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta. [in Russian]
28. Leshchenko, M. (1956). Selianskyi rukh na Ukraini v roky pershoi rosiiskoi revoliutsii. [Peasant movement in Ukraine during the first Russian revolution]. Kyiv: Ukrpolityvdav. [in Ukrainian]
29. Lozovyi, V. (2008) Ahrarna revoliutsiia v Naddnpiarskii Ukraini: stavlennia selianstva do vlady v dobu Tsentralnoi Rady. [The agrarian revolution in Dnieper Ukraine: the attitude of the peasantry to the government in the era of the Central Rada]. Kam'ianets-Podilskyi: PP «Moshak M. I.», 480. [in Ukrainian]

30. Lozovyi, V. (2011) Pravosvidomist selianstva v period Ukrainkoi revoliutsii 1917–1920 rr.: istorychnyi aspekt. [Legal consciousness of the peasantry during the Ukrainian revolution of 1917–1920: historical aspect]. Kam'ianets-Podilskyi: Kam'ianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, redaktsiino-vydavnychi viddil. [in Ukrainian]
31. Mykhailiuk, O. (2009) Selianstvo Naddnyprianskoi Ukrainy v pershi desiatylittia KhKh st. (1900–1922 rr.): Sotsiokulturni transformatsii. [The peasantry of Naddnyprian Ukraine in the first decades of the 20th century. (1900–1922): Sociocultural transformations]. *Doctoral dissertation*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian]
32. Mylko, V. (2016) Ukrainske predstavnytstvo v Derzhavni dumi Rosiiskoi imperii (1906–1917). [Ukrainian representation in the State Duma of the Russian Empire]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
33. Nakazy poslam. [Orders to ambassadors]. (1907, Liutoho 17). *Rada*, 40, 4. [in Ukrainian]
34. Pavko, A. (1999) Politychni partii, orhanizatsii v Ukraini, zarodzhennia, evoliutsiia, diialnist, istorychna dolia. Kinets KhKh stolittia — liuty 1917 r. [Political parties, organizations in Ukraine, origin, evolution, activity, historical fate. The end of the 19th century- February 1917.] Kyiv: Ivan Fedorov. [in Ukrainian]
35. Petliura, S. (1907). Z ukrainskoho zhyttia. [From Ukrainian life]. *Ukraina*, 2, 29. [in Ukrainian]
36. Po Rosii. Do vidkryttia dumy. [Across Russia. Before the opening of the council]. (1907, Liutoho 20). *Rada*, 42, 2. [in Ukrainian]
37. Po Ukraini. [Across Ukraine]. (1907, Bereznia 25). *Rada*, 71, 3. [in Ukrainian]
38. Po Ukraini. [Across Ukraine]. (1907, Kvirnia 21). *Rada*, 94, 3. [in Ukrainian]
39. Po Ukraini. [Across Ukraine]. (1907, Liutoho 24). *Rada*, 46, 4. [in Ukrainian]
40. Po Ukraini. Rezultaty vyboriv po Kyivskii hub. [Across Ukraine. Results of the elections in the Kyiv region]. (1907, Liutoho 14). *Rada*, 37, 3. [in Ukrainian]
41. Po Ukraini. Vyizd deputativ. [Across Ukraine. Departure of deputies]. (1907, Liutoho 16). *Rada*, 39, 3. [in Ukrainian]
42. Posly vid Kyivshchyny do Dumy Derzhavnoi. Moisei Mykytovych Vovchynskiy. [Ambassadors from the Kyiv Region to the State Duma. Moisei Mykytovych Vovchinskyi]. (1907, Liutoho 10). *Rada*, 34, 3–4. [in Ukrainian]
43. Preobrazhensky, E. (2006). Arkhivnye dokumenty i materialy: 1886–1920. [Archive documents and materials: 1886–1920.] (M. Gorinov, Ed.). Moskva: Izd-vo Glavarhiva Moskvyy. [in Russian]
44. Prohrama Ukrainkoi Sotsial-Demokratychnoi Robitnychoi Partii. (1906). [Program of the Ukrainian Social Democratic Workers' Party]. Zolotonosha: Drukarnia Lepskoho i Vurzhuka. [in Ukrainian]
45. Provody posliv na kyivskomu vokzali. [See off ambassadors at the Kyiv railway station]. (1907, Liutoho 17). *Rada*, 40, 3. [in Ukrainian]
46. Prysiazhniuk, Y. (2007) Ukrainske selianstvo Naddnyprianskoi Ukrainy: sotsiamentalna istoriia druhoi polovyny KhKh — pochatku KhKh st. [The Ukrainian peasantry of Dnieper Ukraine: socio-mental history of the second half of the 19th — beginning of the 20th century.] Cherkasy: «Vertykal» PP Kandych S. H., 640. [in Ukrainian]
47. Reient, O., & Serdiuk, O. (2011). Silske hospodarstvo Ukrainy i svitovy prodovolchyi rynok (1861–1914). [Agriculture of Ukraine and the world food market (1861–1914)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
48. Rishuchy moment. [Decisive moment]. (1907, Chervnia 3). *Rada*, 126, 1. [in Ukrainian]
49. Shafranovskiy, V. (2023). Orhanizatsiia protsesu navchannia v tserkovnoparafiialnykh shkolakh Ukrainy XIX — pochatku XX st. [Organization of the process of navigating in the church parish schools of Ukraine XIX — beginning of the 20th century]. [Candidate of Pedagogical Sciences dissertation, Poltava]. [in Ukrainian]
50. Shanin, T. (1992). Velikii neznakomets: krest'iane i fermery v sovremennom mire. [The Great Stranger: Peasants and Farmers in the Modern World]. (A. V. Gordon, Ed.). Moskva: Progress. [in Russian]
51. Shelokhaev, V. (Ed.). (2008). Gosudarstvennaia дума Rossiiskoi imperii: 1906–1917: Entsiklopediia. [State Duma of the Russian Empire: 1906–1917: Encyclopedia]. (N. Kanishcheva, Sec.). Moskva: ROSSPEN. [in Russian]
52. Shelokhaev, V. (Ed.). (2020). Sotsial-demokraticheskie fraktsii I i II Gosudarstvennykh dum: Protokoly fraktsionnykh zasedanii i materialy 1906–1907. [Social-democratic fractions I and II of the State Duma: protocols of fractional meetings and materials. 1906–1907]. Moskva: Politicheskaiia entsiklopediia. [in Russian]

53. Shtyrbul, A. (2008). Politicheskaya kul'tura Sibiri: opyt provintsial'noy mnogopartiynosti (konets XIX — pervaya tret' XX veka) [Political culture of Siberia: the experience of provincial multiparty system (late 19th- first third of the 20th century)]. Izdatel'skiy dom «Nauka». [in Russian]
54. Stenograficheskiye otchety. T. 1: Hos. дума. Vtoroi sozyv. Sessyia vtoraia. Sankt-Peterburh: Gosudarstvennaia tipohrafiya. [Stenographic reports. T. 1: Gos. a thought Second convocation. The second session.], (1907). 2344. [in Russian]
55. TsDAVO. F. 3807, Op. 1, Spr. 2. [in Ukrainian]
56. TsDIAK. F. 274. Op. 1. Spr. 2036. [in Ukrainian]
57. TsDIAK. F. 276. Op. 1. Spr. 66. [in Ukrainian]
58. Uholovnoe ulozhenye. [Criminal law]. Sankt-Peterburh: Senatskaia tipohrafiya, (1903). [in Russian]
59. V parlamentskykh fraktsiiakh. [In parliamentary factions]. (1907, Liutoho 27). *Rada*, 45, 2. [in Ukrainian]
60. V sudi. Sprava pro sotsial-demokratychnu fraktsiiu y pro voiennu orhanizatsiiu. [In court. The case is about the Social Democratic faction and the military organization.]. (1907, Hrudnia 4). *Rada*, 272, 3. [in Ukrainian]
61. Vovchynskyi, M. (1907, Berezhnia 22). Shcho zh dali? [What's next?]. *Nasha дума*, 1, 1–2. [in Ukrainian]
62. Vovchynskyi, M. (1926) Istoriia spychynetskoho hurtka. [The history of the Spychynetsk circle]. *1905 rik na Berdychivshchyni: Narysy i spomyny*. [1905 in Berdychiv Region: Essays and Memories]. Berdychiv: Radianskyi shliakh, 81–85. [in Ukrainian]
63. Vtoroi s'ezd RSDRP: iiul'-avgust 1903 goda. [Second Congress of the RSDLP: July-August 1903]. Protokoly. (1959). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literatury. (Institut marksizma-leninizma pri TsK KPSS). [in Russian]
64. Vybori chlenov Gosudarstvennoi Dumy ot Kievskoi gubernii. [Elections of members of the State Duma from the Kiev province]. (1907, Fevralia 7). *Kievlianin*, 1–3. [in Russian]
65. Vybori v Gosudarstvennuiu Dumu. [Elections to the State Duma]. (1907, Fevralia 6). *Kievlianin*, 2. [in Russian]
66. Z hazet ta zhurnaliv. [From newspapers and magazines]. (1907, Berezhnia 25). *Rada*, 71, 2. [in Ukrainian]
67. Z hazet ta zhurnaliv. [From newspapers and magazines]. (1907, Liutoho 11). *Rada*, 35, 2. [in Ukrainian]
68. Z nashoho zhyttia. [From our life]. (1907, Berezhnia 3). *Rada*, 52, 2. [in Ukrainian]
69. Zhuk, A. (1960). Moia zhurnalistska diialnist. [My journalistic activity]. *Ukrainskyi samostiinyk*, 7–8, 31–40. [in Ukrainian]
70. Zhukov, E. (Ed.). (1971). Sovetskaia istorycheskaia entsiklopediia (Vol. 8). [Soviet historical encyclopedia]. Moskva: Sovetskaia entsiklopediia. [in Russian]

Надійшла до редакції / Received: 13.02.2025.

Схвалено до друку / Accepted: 28.03.2025.